

Жантаев А.С.

**АКЫЙКАТТЫК, ЖАКШЫЛЫК ЖАНА СУЛУУЛУК КӨРКӨМДҮКТҮН
ИНВАРИАНТТУУ БЕЛГИЛЕРИ КАТАРЫ**

А.С. Жантаев

**СПРАВЕДЛИВОСТЬ, ДОБРО И КРАСОТА В КАЧЕСТВЕ
ИНВАРИАНТНЫХ ПРИЗНАКОВ**

A.S. Zhantaev

**INVARIANT CHARACTERISTICS OF ARTISTRY, SUCH AS TRUTH,
GOODNESS AND BEAUTY**

УДК:377:55.2

Макалада көркөмдүктүн инварианттуу белгилери болушкан акыйкаттык, жакшылык жана сулуулук жөнүндө кеңири кеп болот.

В статье глубоко анализируется инвариантные признаки художественности, такие как истина, добро и красота.

The article is deeply analyzed invariant characteristics of artistry, such as Truth, Goodness and Beauty.

Көркөмдүк – бул көркөм өнөр чыгармаларынын эң башкы сапаты. Албетте, кандай гана көркөм өнөр туундусу болбосун ал көркөмдүү болууга, көркөмдүккө ээ болууга тийиш. Бул талап көркөм адабияттын үлгүлөрүнө да таандык. «Литературный энциклопедический словарьда» көркөмдүккө төмөнкүчө аныктама берилет: «Көркөмдүк чыгармачыл эмгектин жемиштеринин көркөм өнөрдүн аймагына таандыктыгын аныктоочу сапаттардын татаал айкашуусу» [1.1, 489-б.]. Көркөмдүккө карата дагы бир мүнөздөмөгө кайрылсак, анда мындай делет: «Көркөмдүк» сөзү менен, биринчиден, чыгарманын көркөм өнөр аймагына киргендиги же, болбоду дегенде, ага таандыктыгы, экинчиден – чыгармада көркөм өнөрдүн касиеттери менен белгилеринин айкын, удаалаш жана кеңири ачылышы белгиленет. Көркөмдүк (сөздүн экинчи маанисинде) кайда автор өз чыгармачыл шыгын толук көрсөтсө, кайда өзүн тапкан талант жаркын ачылса ошондо болот» [2.1, 82-б.]. Ошентип, көркөмдүктү аныктап турган сапаттар, белгилер бар экен. Анан калса көркөмдүк көркөм өнөрдүн касиеттери менен белгилерин ачат турбайбы? Анда ал сапаттар, белгилер кайсылар? деген суроо туулат. Буга окумуштуулар ар ким өз түшүнүгүнө жараша ар башкача жооп айтышат.

Адегенде көркөмдүктү көркөм баалуулуктун же көркөм чыгарманын сапаты катары алсак, демек ал коомдун руханий чөйрөсүнө (көркөм өнөргө) таандык. Ал эми «Акыйкаттык, Сулуулук жана Жакшылык – коомдун руханий чөйрөсү таянып турган үч кит» [3.1, 185-б.] болуп саналат. Ошентип, көркөм-эстетикалык баалуулуктардын коомдук-этикалык баалуулуктардан бир принципалдуу айырмачылыгы бар. Ал чыныгы көркөм баалуулук, чыныгы көркөм өнөр чыгармасы үч баалуулукка –

таанып-билүүчүлүк, эстетикалык, адептик баалуулуктарга ээ болууга тийиш экендиги. Мына ушулар мазмунунан орун алган чыгармалар гана чыныгы көркөмдүккө ээ болушат, нукура көркөм баалуулуктарга (дөөлөттөргө) айланышат.

Көркөм өнөр туундусу баш ийе турган баалуулуктун жогорку үч түрүн – Акыйкаттык, Сулуулук, Жакшылык – деп атап койсок да жарашат. Б.а. көркөм өнөр чыгармасы мына ушул түбөлүктүү түшүнүктөрдү боюнда камтышы, аларга кызмат өтөөсү керек. Көркөм чыгармада окуялар акыйкат чагылдырылып, сулуулук даназаланып, жакшылык моралдык жеңишке ээ болуп турушу зарыл. Жыйынтыктай келсек, көркөмдүктүн инварианттуу сапат-белгилери мына ушулар – Акыйкаттык, Жакшылык, Сулуулук. Төмөндө аларга айрым-айрым токтолуп өтөбүз.

1. Акыйкаттык – көркөмдүктүн белгиси катары

Көркөм өнөрдүн туундуларында акыйкаттык камтылууга тийиш экени айныгыс чындык. Ал эми «Акыйкаттык – бул адамдын билимдеринин турмуш чындыгына ылайык келүүсү, адамдын ою менен объекттин дал келиши» [4.1, 239-б.]. Акыйкаттуулук – бул инсандын психикасынын мүнөздөмөсү, жана ал «башкалар үчүн» көрүнүү алганга чейин жалпыга маанилүү боло албайт. Адамдар болсо коомдо жашашат, демек, ийгиликтүү биргелешкен аракеттер үчүн жалпыга маанилүү акыйкаттар керек. Акыйкаттын жалпыга маанилүүлүгү психикалык формаларды айтымдар формасына көчүрүүдө жетишилет. Айтым аны менен ким таанышса ошолордун баарынын энчиси болуп калат. Мисалы, эгерде көркөм өнөрдүн чыгармасы калкка жарыяланбаса, таанытылбаса, анда ал акыйкаттуу боло албайт. Баары болбосо да, көпчүлүк изилдөөчүлөр акыйкаттык – маданияттын эң бийик баалуулуктарынын бири, билим – анын ажырагыс бөлүгү, акыл-эстүүлүк, интеллектуалдуу өнүгүү – маданияттуулуктун чен-өлчөмдөрү деп эсептешет. Чынында да акыл-эстүү адамдын бүт өмүрүн тепчип өткөн тааным аймагы бар. Ал ансыз маданияттын өнүгүүсү ойго келбеген адам аң-сезиминин активдүүлүк аймагы. Таанымдын түздөн-түз максаты – билим (анын негизиндеги практикалык иш-аракет анан

болот). Анан да ар кандай эле билим эмес, акыйкат билим, ал «акыйкаттык» түшүнүгү менен белгиленет. Тааным – табигый эмес экени айкын; табият өзүнөн өзү эч нерсени тааныбайт, ал үчүн акыйкаттык да, жалганчылык да жок. Таанып жаткан адам дүйнөгө сүнгүп жана аны оюнда камтып, аны өздөштүрөт. Ал дүйнөнү да, дүйнөгө карата өзүн да акыл-оюнда уюштурат, тариздейт.

Тааным ар кыл болот: илимге чейинки, илимий жана бейилимий, колдонмо жана пайдубалдуу, түздөн-түз пайдага багытталбаган «таза». Бирок кандай болгондо да ал цивилиштирүүчү ролду аткарууга жөндөмдүү жана аны аткарат. Билимсиз, акыйкаттуу билимсиз цивилизация, жашоону, коомду, адам мамилелерин акыл-эстүү уюштуруу мүмкүн эмес. Тааным – бул цивилизациянын шарты жана куралы. Тааным процессинде эч кандай аныкталган практикалык максат коюлбаса да ал пайдалуу. Алгач айтылышы орто кылымдык философ Роджер Бэконго тийиштүү делип жүргөн формула шексиз туура: «билим – бул күч». Тааным процесси – бул колдонула турган (ким, кантип жана качан колдонору башка иш) акыйкатты издөө. Башка бир Бэкон (Френсис), Жаңы мезгилдин философу, биз канчалык көп билсек, ошончолук көп жасай алабыз деп адилеттүү эсептеген. Билимдин аркасы менен биз дүйнөнү өзгөртө, өз керектөөлөрүбүздү, виталдык гана эмес, руханий дагы, канаттандыра жана өнүктүрө алабыз. Ошондуктан, тааным – бул цивилизациянын кубулушу (көп жагынан аны туудуруучу) экени, ал эми акыйкаттуу билим, акыйкаттык – анын баалуулугу экени шексиз.

Бирок, айталы, тааным, алсак, илимий тааным, маданияттын феномени боло алабы? Чындап эле Акыйкаттык – Жакшылык жана Сулуулук менен катар анын бийик баалуулуктарынын бириби? Бул суроолорго бир жактуу жана жөнөкөй жооптор жок. Цивилизация менен маданият дал келген мамилелерде тааным маданияттын талаасына кирери айкын. Цивилизация маданияттын болмушу менен өнүгүшүн камсыздаган аспектилерде тааным, билим – өтө баалуу. Цивилдүү адамды жапандан айырмалоочу жашоо, жүрүм-турум формасы адатта акыл-эстүү жана билимге негизделген. Жана ушул формалар белгилүү өлчөмдө жашоону жакшыртат, аны маданиятташтырат. Бирок маданият цивилизацияга, маданияттуулук – цивилидүүлүккө такалбайт. Иштин жөнү цивилизациянын ачык эле практицизмде жана маданияттын «практикалуу эместигинде» жатпайт, анын да, мунун да ар башка бутага мелженгендигинде жатат. Цивилизация адамга бул дүйнөдө жакшы орун-очок алууга, өзүнүн денелик жана руханий жашоосун (улам комфорттуу кылып) камсыздоого жардамдашат. Маданият болсо адамдын өзүнүн табиятын, анын руханий өнүгүү-сүнүн бийиктиги менен назиктигин өркүндөтүүнүн берилиши болуп саналат. Маданият – бул болмуштун адамгерчиликтүү, жашоонун рухандуу формаларынын жыйындысы. Бул баалуулуктардын,

б.а. адамдык мамилелердин жыйындысы, аларда, аларды алып жүрүүчүлөрдө мына ушул адамгерчиликтүүлүк, жакшыртылгандык ишке ашырылат.

Эми суроолорду төмөнкүчө коёбуз: чынында эле тааным ушундай формалардын бириби, ал эми Акыйкаттык – ушундай баалуулуктардын бириби? Бизди тааным жакшыртабы, эгер жакшыртса, кайсы мамилелерде жана кайсы чекке чейин? Буларга жооптор таанымдын кайсы түрү жөнүндө сөз болуп жатканынан, «акыйкаттык» сөзү кандай мааниде колдонулуп жатканынан көз каранды. Албетте, биздин убакта наадан адам – маданиятсыз же маданияттуулугу аз экени ачык-айкын. Тааным, билим, билим берүү, агартуу – мунун баары маданият үчүн зарыл. Бирок, башка жагынан, тааным жана билимдин өзү адамды жакшы да, жаман да, изги да, наадан да кылбай турганы да ачык-айкын. Жалпысынан тааным менен билим баалуулуктук бейтараптыкка ээ. Жок эле дегенде, илимий тааным, илимдин акыйкаттары. Окумуштуу – бул өз кызыгуусун коомдун эсебинен канаттандыруучу адам деген тамашада, чындыктын чоң үлүшү бар. Мындай кызыкчаалдык кызыкпоочулуктан, билүүнү каалабоодон баалуураак. Бирок кеп фактыларды билүү жөнүндө эмес, өзгөчө түрдөгү билим жөнүндө, жашоонун акыйкаты, анын маанисинин акыйкаты жөнүндө болгон учурда гана тааным маданиятка тийиштүү болот.

Ошондуктан философия, айталы, ал объективдүү позитивдүү илим, дүйнө жөнүндө катаал жана так билим болууга канчалык умтулса, маданиятка ошончолук азыраак тийиштүү. Ал эми философия маанилик-турмуштук проблематикага, адам болмушунун түбөлүктүү проблемаларына канчалык көп кызыкса, ал ошончолук көбүрөөк маданияттын феномени менен берилиши, анын тили болуп калат. Жашоонун адамзаттык маанилерин издеген философия, – адамда чындап эле адам болууга, анын ичинде дүйнөнү таануу, өзүн таануу, өзүнө ээ болуу процесстеринде да, умтулууну ойготот. Ал эми жөн гана окумалдык – бул маданият үчүн мүмкүн болчу негиз гана. Билим руханий тажрыйбаны байытуу үчүн зарыл, бирок маданияттуулук үчүн жетишсиз.

Акыйкаттык жана тааным, аны издөө өндүү эле, адам үчүн маанилүү, пайдалуу, жарамдуу гана болушпайт. Акыйкаттык – таанымдын жана жашоонун ченеми, жалгандан айырмаланып, тийиштүү гана эмес. Акыйкаттыкты издөө ойчулдун аны кандайдыр бир ашкере маанилүү, адамзаттык идеал катары табууга умтулуусу да боло алат [5.1, 74-75-бб.]. Бирок кандай акыйкаттык идеал катары чыга алат? Баары эле анте албайт да! Сократта фактынын баналдуу акыйкатына эмес, аны таануунун өзү адамды көкөлөткөн акыйкатка кызыгуу бар эле. Будда жаксыз, объективдүү эмес, изги акыйкаттар тууралуу айткан.

Ал үчүн кээде адамдар өмүрүн берүүгө даяр турган Акыйкаттык, – бул жөн гана «ойдун предметке дал келиши» (Декарт) эмес, Вл. Соловьев

айткандай, «формалдуу мамиледе» бар нерсе гана эмес. Ал формалдуу эмес, ал эми түпкүлүгүндө руханий болмуштун бийиктиктерине тийиштүү. Бул акыл-эстин, сандын, эсептин жана эсептөөнүн акыйкаты эмес, догматиктердин акыйкаты эмес. Бул турмуштук акыйкат, аны бир жолу жана түбөлүк табууга болбогон, издөө процессинде, ойдо, аракетте жаратууга гана болгон акыйкат. Ушундай акыйкат да, аны издөөчү илим да, философия да, – алардын «түзүмдөрдүн турмуштук хаосун тартиптештирүүчү адам түзүүчү аракеттер» [6.1, 312-б.] маанисинде, маданиятка таандык болушат. Акыйкат анын мына ушул бирден бир маанилүү болмушунда – өзү табигый байланышта болгон Ишеним, Жакшылык, Сулуулук, Эркиндик, Сүйүү ж.б.у.с. менен катар бийик руханий баалуулуктардын бири.

Жакшылыкка келсек, мисалы, Вл. Соловьев аны изилдеп, «жакшылыкты чындык катары, башкача айтканда баарындагы жана акырына чейинки бирден бир туура, өзүнө ишенимдүү жашоонун жолу катары көрсөтүүгө» [7.1, 79-б.] умтулган. Анткени ал дегеле адептүүлүк акыйкаттуу жашоого карай жол деп, жакшы жашоо жана акыйкаттуу жашоо – бул факт жүзүндө бир эле нерсе деп ишенген. В.Гейзенберг, П.Дирак ж.б. XX кылымдын көптөгөн окумуштуулары сулуулук менен акыйкаттыктын бир туугандыгына, чукулдугуна ынанышкан. Гейзенберг так илимдердеги сулуулук тууралуу акыйкаттын эскертүүчү жаркыроосу, жаркырашы катары жазган [8.1, 275-б.]. Дирак формуланын сулуулугу анын акыйкаттуулугун күбөлөндүрөт деп ырастаган. Мунун маңызы (ушул ж.б. учурларда да) акыйкаттуулук сулуулук туюмун туудурганьда, ал эми ушул туюм, эстетикалык кубаныч таанымдын андан аркы кыймылына түрткү болгонунда жатат.

Албетте, акыйкаттык маданияттын баалуулугу катары жекеликтерде эмес, өзүн жана айланасындагы дүйнөнү улам көбүрөөк адамдаштырып отурган, ар бир жолу тынымсыз өзгөргөн жана ар бир жолу – ал ким экенин жана ким болорун аныктаган адамдын бүтүндүктүү өнүгүүсүндө жашайт. Анткени «маданияттын дүйнөсү өзү адам тарабынан адам адам болуп калуучу дүйнө катары ойлоп табылган» [9.1, 71-б.]. Бул мааниде акыйкаттык «адамдын ички маңызын ээлеп алуучу жана аны жалган өзүн бекемдөөдөн чындап эле чыгаруучу жандуу күч катары сүйүү деп аталат» [10.1, 505-б.]. Ал эми сүйүү, Вл. Соловьевге ылайык, чындап эле эгоизмди жокко чыгаруу. Жана эгер тааным, илим, агартуу аны ушундай түшүнүүдөгү акыйкаттуулукка багыт алышса, анда алар бийик деңгээлдеги маданият маанисине ээ болушат, анда адамдын базалык керектөөсү башканын жашоосун керектөө болуп саналат.

Эгерде илим – цивилизациянын гана эмес, маданияттын да феномени экенине шектенүү баары бир кала берсе, анда ал, биринчиден, түп маңызында илимге тийиштүү болбогонду көп учурда илимге тийиштүү кылгандан улам жаралган. М.К.Мамар-

дашвили колдонмо илимдер деп аталгандар – бул илим эмес деп эсептеген. Экинчиден, илимди маданиятка анын жетишкендиктери (атом бомбасы, химиялык, бактериологиялык курал) адамга, маданиятка каршы колдонула алгандыктан да каршы коюшат. Бирок бул, окумуштуунун өзү адамгерчиликсиз боло алганы өңдүү эле, – аргумент эмес. Анткени, айталы, биз көркөмдүү коло статуэтка менен киши өлтүрүүгө, көркөм өнөргө чукул формада үгүт-насаат жасоого, керек десе чыныгы көркөм өнөрдү идеологиялык максатта ыплас колдонууга жана конкреттүү сүрөткер мамилелердин бүтүндөй бир катарында маданияты анча бийик эмес адам болгондуктан көркөм өнөрдү маданияттын кубулушу деп эсептөөдөн баш тартпайбыз да.

Тарыхта көркөм өнөрдү да, илимди да, философияны да заттык колдонууга (кээде абдан ийгиликтүү) такоого аракеттенгендиктин түмөндөгөн мисалдары бар. Ошондо алар маданият талаасынан түшүп калышкан, бул «эмнени заттык жана керектөөчүлүк ээлөөгө болбосо, ошону ээлөө болгон» [6.2, 326-б.]. Маданиятка аны жашоодо ишке ашыруу, жаратуу, тышынан да, ичинен да маданияттуу болуу маанисинде гана ээ болууга болот. Ал эми бул маданият Ишенимдин, Акыйкаттыктын, Жакшылыктын, Сулуулуктун табигый биримдиги болгон учурда гана мүмкүн. Ошондо ал Эркиндик катары да – адамдын өзүнүн ички адамдык индивидуалдуулугунан тыш адам катары өзүн толук айкындоосу катары ишке ашырылат. Ошондо маданият адамгерчиликтүүлүктүн формасы катары толук жүзөгө ашат.

Бирок ушундай түшүнүлгөн маданиятты иликтөө абдан татаал. Маданиятты жана анын баалуулуктарын таануу бийик даражада бөтөнчөлүктөргө ээ. Көркөмдүктүн инварианттуу белгиси болгон Акыйкаттык тууралуу да ушуну эле айтууга болот. Бир сөз менен айтканда көркөм чыгармада Акыйкаттык берилбесе, анда анын көркөмдүгү толук баалуу болбойт.

2. Жакшылык маселеси жана практикалык акыл-эс идеясы

Албетте, көркөм өнөрдүн жаралгаларында Жакшылык да камтылуусу абзел. Андай болбогон учурда ал чыгармалар адамзат үчүн маанилүү болуудан калат. Бул категорияга кызыгуу илгертен бери болуп келген. Натыйжада изгиликтер этикасы иштелип чыккан. Анын негизги идеяларын Аристотель сунуштаган. Изгиликтер катары адам аларды ишке ашыруу менен жакшылыкты жүзөгө ашыруучу инсандын сапаттары түшүнүлөт. Өзүнүн изгиликтерине ылайык аракеттенип, адам сөзсүз адептүү болуп калат деп эсептелет. Жамандык болсо изгиликтердин жардылыгы менен байланышкан. Аристотелге ылайык, башкы изгиликтер төмөнкүлөр: даанышмандык, акыл-эстүүлүк, эрдик, адилеттүүлүк. Атактуу англис математиги жана философу Б.Рассел изгиликтердин катарына төмөнкүлөрдү кошот:

оптимизм, эр жүрөктүк (өз ынанымдарын коргой билүү), интеллигенттүүлүк. Кийинки авторлор (алар өздөрүн неоаристотелчилербиз деп сыймыктана аташат) акылдуулук, сабырдуулук (толеранттуулук, башканын пикирине чыдамдуулук), коммуника-белдүүлүк, адилеттүүлүк, эркиндикти сүйүү өңдүү изгиликтерди көп сөз кылышат.

Күнүмдүк тажрыйба биздин реалдуулук менен мамилелерибиз биринчи кезекте практикалык жана ошондуктан баалоочу экенин күбөлөндүрөт. Ар кандай иш бизге баалуулуктук сапаттарга ээ болуп көрүнөт. Бул баалоочу терминдердин кеңири спектрине ээ тилде чагылтылган. Алардын кыйла жөнөкөй берилиши – бул «жакшы» жана «жаман» сын атоочторунун жубу. Жакшылык жөнүндө түрдүүчө айтышат. «Жакшы» же «жакшыраак» баасы эң эле ар кыл реалдуулуктарга (жандуу да, жансыз да) берилет да, ага абдан ар түрдүү маани камтылат, бул көп түрдүүлүк чексиз болбосо да. Аристотель айткандай, жакшылык түшүнүгү бир маанилүү жана кош маанилүү эмес, бирок аналогиялуу [11.1, 61-б.]. Демек, баалоонун бардык ыктарында белгилүү бир айырмаларга карабай, эмнедир бир жалпы нерсе болууга тийиш.

«Жакшылык» түшүнүгүнүн ар кыл маанилеринин жалпы өзөгү кандай? Же башкача: жакшы болуу (баалуулукка ээ болуу) эмнени туюнтат? Анткени түрдүү баалуулуктар бар, бирок алардын баары мына ошол алар баалуу болушканы менен дал келишет эмеспи.

Биздин сурообуз баарыдан мурда жарык дүйнөдөгү кандай реалдуу же мүмкүн болуучу заттар жакшы экенин айкындоону эмес, биз бул жакшы деп айтканда эмнени эске алаарыбызды болжоорун баса көрсөтүү керек. Эгер биз жакшылыкты же заттардын, кырдаалдардын, жосундардын, адамдардын ж.б.у.с. жакшы сапаттарын тааный алсак, демек, биз кандайдыр бир түрдө жакшылыктын маанисин же мазмунун түшүнөбүз. Ошондуктан, берилген суроого (жакшылык деген эмне) жооп берүүгө аракеттенип, төмөнкүлөрдү изилдөөгө жана табууга аракеттенебиз:

1) жакшылыктын табияты менен мазмунун: анын бөлүктөрүн айырмалап, аны аныктоого болобу, же ал башка категориялардын жардамы менен аныктоо мүмкүн болбогон кайсы бир категория (сапат) болуп саналабы;

2) кандай заттар (кырдаалдар, адамдар, жосундар ж.б.) же заттардын кандай түрлөрү – жакшы; бул жакшылыктын «ээлери» жөнүндөгү суроо;

3) жакшылыктын даражалары барбы; бул баалуулуктардын иерархиясы жөнүндөгү суроо.

Түпкү эсепте ичинде бөтөнчөлүктүү адептик баалуулук жөнүндө маселени – мораль аймагындагы жакшылык маселесин айкындоого болчу баалуулуктар теориясын түзүү тууралуу кеп болууда.

Д.Э.Мур (George Edward Moore) өзүнүн Principia Ethica чыгармасына кириш сөздө көп учурда философиялык проблемаларды чечүүдөгү

оорчулуктардын себеби туура эмес же так эмес коюлган суроолор болуп саналат деп жазат. Анын пикиринде, этиканын аймагында анын негизги максатын аныктоочу эки маселе бар, бирок бул маселелерди адатта ич ара да, башка маселелер менен да чаташтырышат: «Бул китепте мен чечүү моралдын философторунун милдети болгон, бирок алар дээрлик дайыма аларды же бири бири менен, же башка проблемалар менен чаташтырышкан проблемалардын эки түрүн так ажыратууга аракеттендим. Проблемалардын бул эки түрүн төмөнкүчө аныктоого болот: биринчиден, кандай түрдөгү предметтер менен кубулуштар алардын өздөрүнүн урматына жашоого тийиш; экинчиден, биз кандай түрдөгү аракеттерди жасоого тийишпиз?» [12.1, 22-б.].

Бизди азыр биринчи маселе гана кызыктырат, ал жакшылыктын табиятын айкындоого тийиштүү.

Ошентип, эгер биз кандай заттар (же заттардын категориялары) жакшы экенин билгизбиз келсе, башында башка, кыйла маанилүү суроого жооп берүүбүз зарыл: жакшы болуу деген эмне?

Бул суроого эки гана туура жооп бар, деп улантат Мур, андан ары жөнөөгө жана биринчисине көз каранды болгон башка суроолорго мазмундуу жооп берүүгө болот: заттардын кандай категориялары өзүнөн өзү жакшы жана биз кандай аракеттерди жасоого тийишпиз?

Мур өзү бул суроого таңгаларлыктай жооп берет: «Ага менин жообум, абдан көңүл кайт кылчудай көрүнүшү мүмкүн. «Жакшылык деген эмне?» деген суроого мен жакшылык – бул жакшылык деп айтамын, ушул менин бүткүл жообум. «Жакшылыкты кантип аныктоо керек?» деген суроого болсо – мен бул түшүнүк аныктала албайт деп жооп берем, мен ал тууралуу айта алчу сөз ушул» [12.2, 44-б.].

Өзүнүн таңгаларлык жообу менен Мур философиянын бүткүл тарыхында жасалып келген жакшылыкты анын өзүнөн айырмалуу кандайдыр бир башка сапат аркылуу аныктоо аракеттерин жокко чыгарууну каалаган.

Мур жакшылык (жакшы, жыргал) – бул, мисалы, сары түскө аналогиялуу аныкталбай турган түшүнүк деп ырастайт: ал да, бул да интуитивдүү кабыл алынат, анткени булар жөнөкөй сапаттар. Бирок көрүү менен кабыл алынуучу табигый жөнөкөй сапат болуп саналган түстөн айырмаланып, жакшылык табияттык тектеги эмес жөнөкөй сапат болуп туруп, сезүү органдары тарабынан кабыл алына албайт.

Андан ары Мур этикалык изилдөөлөр процессинде өз маңызында аныкталбай турган жакшылыкка аныктама берүү аракети логикалык каталарга апкелет деп констатациялайт, аларды ал naturalistic fallacy (натуралисттик алдоо) деп атайт, ал, мисалы, жакшылыкты ыракаттануу деп аныктоого умтулат.

Ошентсе да жакшылыктын аныкталбоочу мүнөзү ал жөнүндө эч нерсе айтууга болбойт дегенди туюнтпайт, жана жападан жалгыз мүмкүн болчу нерсе – бул жакшы иштерде эмне жакшы экенин «көрсөтүү». Баалуулуктар дүйнөсүн феноменологиялык сыпаттоого жана болмуштун кандай түрү буга ылайык келерин аныктоого аракеттенүүгө болот. Ошондой эле бул терминдин маанисин аны күнүмдүк кепте колдонуудан чыгып түшүндүрүүгө болот. Биздин алдыбыздагы болжолдуу милдет ушундай, ошондуктан биз дал ушундан баштайбыз.

«Жакшылыктуу» («жакшы» ж.б.) сөзү күнүмдүк кепте эки негизги мааниде колдонулат: сын атооч катары (атрибуциялык колдонуу) жана предикат катары (предикаттык колдонуу).

Грамматикалык жактан атрибут, же аныктама – предметтин сапатын, касиетин же башка белгисин белгилөөчү сүйлөмдүн экинчи даражадагы мүчөсү. Демек, атрибут – бул аны же чектеген, же алар бирге биримдиктүү, бирок татаал түшүнүк түзгөндөй кылып аныктаган зат атооч менен бириккен сын атооч. Мисалы: кара ат.

Демек, «жакшы» же «жакшылыктуу» сөздөрүн атрибуттук аныктоо, мисалы, «жакшы ашпозчу» же «жакшы ыр» деп айткан учурда орун алат. Мындай учурлардагы эң таралган маани – «өзүнчө түрдөгү жакшы», жана ал кош мааниде түшүнүлө алат: же өзүнө окшоштордун арасындагы орточо деңгээл катары, же ортодон жогору деңгээл катары. Ал да, бул да шарттуу, анткени салыштырууга муктаж болот.

Эми предикаттык колдонууну карап көрөлү. Предикат – логикалык баяндооч; пикирде пикирдин предмети жөнүндө, субъект жөнүндө айтылган нерсе. Эми бул эки сөз бир татаал түшүнүктү эмес, эки башка түшүнүктү билдирет: кара – ат.

«Жакшылыкты» предикаттык колдонуу шарттуу же салыштырма мааниге ээ болбостон, абсолюттук мааниге ээ болот, мисалы, эрдик же ыракаттануу – бул жакшы деп айтканда.

Предикаттык колдонуу дагы эки негизги мааниге ээ болот:

(А) Пайдалуу, бирок эффективдүүлүк маанисинде эмес, абсолюттук мааниде, б.а. жакшы максатка жетишүү үчүн жакшы каражат катары (бул да абсолюттук мааниде). Эмне пайдалуу болгондуктан жакшы болсо, ал тышкы жакшылыкка ээ, анткени эмне экинчи мааниде жакшы болсо ошого жетүү жөндөмдүүлүгүн туюнтат.

(Б) Ички жакшылык, же абсолюттук жакшылык, б.а. эмне өзүнөн өзү кааланарлык болсо ошол.

Баалоочу терминдерди колдонуунун өзү өзүнөн өзү каалануучу кандайдыр бир ички баалуулуктар болуусу тийиштигин көрсөтөт. Тескерисинче, эгер бардык каалануучулар эмнедир башка үчүн каражат катары каалана турган болсо, анда ал үчүн каражаттарды каалашкан эрк актысы процессин багыттаган эч нерсе болмок эмес. Ошентип, ар кандай каалоонун маанисин жок кылуучу чексиз

процесс ачылмак. Биз баалуулуктар жөнүндө айтып жатканыбызда ички баалуулуктун биздин эркибизге түрткү болууга жөндөмдүү дал ушундай маанисин ойго алабыз.

Жакшылыктын аныкталбоочу мүнөзү Мурдун, Росстун жана немец феноменологиясынын ачылышы эмес. Классикалык философия мурда эле аны жана аны теориялык аныктоонун оордугун тааныган. Алсак, классикалык этика Аристотелден тартып эле баалуулуктардын реалдуулугуна адамдын болмушунда пайда болуучу натыйжалардан чыгып чукулдоого аракеттенип келет. Жана бул натыйжа каалоонун өзү. Каалоо – бул максатка умтулган кыймыл. Ошондуктан, жакшылыкты табуу үчүн аны максат катары кабыл алуу керек, жана өзүндөгү жакшылыкты, б.а. ички жакшылыкты табуу үчүн эмне кандайдыр бир башка заттын аркасы менен эмес, өзүнөн өзү каалануучу экенине көңүл буруу керек, б.а. түпкү максатка көңүл буруу абзел. Жана адамзаттык тажрыйбада эч качан эмнедир башка үчүн каражат боло албаган түпкү максат бакыт болуп саналат.

«Өзүнөн өзү кубаланган максатты биз башкасына жетишүү үчүн каражат катары умтулганга караганда кыйла өркөндүү деп эсептейбиз, анан да эч качан башка үчүн каражат катары тандалбаган максатты, же өзүнөн өзү, же башкага жетүү каражаты катары тандалуучу максаттарга караганда кыйла өркөндүү деп эсептейбиз; ал эми шексиз өркөндүү деп дайыма өзүнөн өзү тандалган жана эч качан каражат катары тандалбаган максатты атайбыз.

Баарынан мурда мындай максат бакыт болуп саналат деп эсептөө кабыл алынган. Анткени биз аны дайыма анын өзү үчүн тандайбыз жана эч качан – эмнедир башка үчүн тандабайбыз, ошол эле мезгилде сый-урмат, ыракат, акыл жана башка жыргалчылыктар алардын өзү үчүн да (себеби ушул жыргалчылыктардын ар биринде, мейли алардан эч нерсе чыкпаса да, биз баары бир өз тандообузду токтотмокпуз), бакыт үчүн да тандалышат, анткени алар бизге ага жетишүүнүн каражаттары болуп көрүнүшөт. Бакытты болсо эч ким ушул жыргалдар үчүн, эмнедир башка үчүн тандабайт... Ошентип, бакыт аракеттердин максаты катары – бул эмнедир өркүндөгөн, толук, түпкү жана өзү жетиштүү нерсе экени айкын» [11.2, 62-63-бб.].

3. Сулуулук – көркөмдүктүн борбордук эстетикалык белгиси

Сулуулук же «кооздук», «сондук» деген эмне экени тууралуу ойчулдар байыртан бери жана азыркыга чейин талашып келишет. Анан калса, бир жагынан, сулуулуктун жашоо менен маданияттын бийик, абсолюттук баалуулуктарынын бири катары талашсыз манаилүүлүгүн дайыма баса белгилешет. Башка жагынан, сулуулуктун шарттуулугу, анын чен-өлчөмдөрүнүн өзгөрмөлүгү, бааларынын субъективдүүлүгү жөнүндө да ушундай эле дайыма ырасташат. Элдик макалдарда айтылгандай: «Ар

кимдики өзүнө, ай көрүнөт көзүнө», «Сулуу сулуу эмес, сүйгөн сулуу», же «Сулуулугунан жылуулугу». Ошол эле маалда сулуулук үчүн өлүшөт жана өлтүрүшөт, ага умтулушат, дал ошол дүйнөнү сактап калат деп үмүттөнүшөт.

Сулуулук деген эмне экени баарына белгилүүдөй өңдөнөт. Адамдын дүйнөсү сулуулукту ичине алат, бул интуитивдүү баарына белгилүү. Ар кандай адам сүйүүгө жөндөмдүү, ал эми көбүнчө сулуу, көрктүү, кооз нерсени сүйүшөт. Бирок эч ким азырынча сулуулукту ийгиликтүү аныктоого, анын негиздерин айкындоого, эмне үчүн ал же бул кубулуш сулуу экенин, ал эми башкасы – сулуу эмес экенин түшүндүрүүгө жетише элек. Айрым эстетиктер сулуулукту түшүндүрүү үчүн негиздемени адамга тиешесиз алынган табияттан табууга аракеттенишкен. Алар кристаллдар, кораллдар, көпөлөктөр, токойлор менен көлдөр өзүнөн өзү, объективдүү сулуу деп далилдешкен. Аларда курамдык бөлүктөрүнүн тартиптешкендиги, симметриялуулугу, пропорциялуулугу ж.б.у.с. менен берилген өзгөчө табигый гармония болгондуктан сулуу дешкен. Бирок эч кандай табияттык-объективдүү тартиптешкендик (симметрия, пропорциялуулук, тең өлчөмдүүлүк ж.б.у.с.), эч кандай объективдүү түстүк же добуштук карым-катыштар өзүнөн өзү сулуулук катары чыгышпайт. Анткени, биринчиден, симметриялуу, пропорциялуу, тең өлчөмдүү – дегеле милдеттүү сулуу эмес. Экинчиден, сулуулукту кабыл алууга жана баалоого жөндөмдүү жан болбосо, ал тууралуу дегеле кеп болушу мүмкүн эмес. Табият адамсыз кооздукту да, сергикти да билбейт.

Бирок сулуулук – бул таза субъективдүү баа, ички сезимдик баштан кечирүү гана эмес. Эчтеме эмес, бирдеме кабыл алынат жана баштан кечирилет. Биз сулуулук деп атаган нерсе адамдын дүйнө менен, эстетикалык баалуулуктун ээлери болуп калышкан анын кубулуштары менен бирге аракеттенүүсүндө гана туулат жана пайда болот. Сулуулук – бул баа гана эмес, бул баалуулуктун өзү, башкача айтканда – баалуулуктук мамиле, – өзгөчө, эстетикалык мамиле. Ар кандай руханий баалуулук катары сулуулук коомдо жаралат, бул маданияттын баалуулугу. Ар кандай руханий баалуулук катары ал конкреттүү адамдардын жашоосунда, конкреттүү кырдаалдарда ишке ашырылат.

Ушул планда алынган сулуулук түпкүлүгүндө адам менен кандайдыр бир конкреттүү кубулуштун ортосундагы мамиленин өзү. Анткени, субъективдүү «мамиле» (адамдын кубулушка карата мамилеси, аны эмоциялык-сезимдик баалоосу) бүтүндүктүү баалуулуктук мамилеге, баалуулук катары сулуулук деп аталганга кирет. Ар кандай баалуулук өңдүү эле сулуулук түрдүүчө жүзөгө аша алат. Сулуулуктун ээлери ар кыл боло алышат. Бул математикалык формула да, храм да, кристалл да, коралл да, гүл да, адамдын жүзү менен денеси да боло алат. Бирок сулуулук алып жүрүүчүлөрдө предметтешсе да,

аларга таандык болбойт. Сулуулук баалуулук катары ишке ашсын, «көрүнсүн» үчүн анын алып жүрүүчүсүнөн тышкары, ар бир учурда аны «предметтештирүүгө», сезимдик «окууга», баштан кечирүүгө жөндөмдүү адам керек. Ээси же алып жүрүүчүсү – бул дайыма сулуулук катары чыга алчунун заттык белгиси гана болот, эгер бул белги өзүнчө маанилүү болгон кимдир бирөө бар болсо, кимде алып жүрүүчү менен бирге аракеттенгенде сулуулукту сезимдик баштан кечирүү жаралса (же, жок дегенде анын бардыгын андоо). Сулуулукту адам баштан кечирет, аны менен ыракаттанат, бирок баштан кечирүү, ыракаттануу ал үчүн маанилүү алып жүрүүчү менен бирге аракеттенүүдө гана жаралат. Эстетиканын негиздөөчүсү Баумгартен сулуулукту сезимдиктин кынтыксыздыгы, ал эми көркөм өнөрдү – сулуулуктун жүзөгө ашуусу деп аныктаган. Ошентип, көркөм өнөр чыгармаларында сулуулук жүзөгө ашары айныксыз чындык. Демек, сулуулук көркөмдүктүн башкы белгилеринин бири катары чыгат.

Эгер математиканы билген жана математикалык формулада сулуулук катары чыгып жаткандан сезимдик ыракат ала алган жан болбосо, математикалык формуланын сулуулугу жөнүндө кеп кылуу таптакыр маанисиз. Бирок башка жагынан, формуланын сулуулугу формуланын өзү бар кезде гана болот (анан да баары эле сулуу болбойт!). Сулуу катары кабыл алынуучу адам жүзү (ошол адам, ошол доор, ошол маданият тарабынан, коомдун ошол катмарында) – белгилеринин жөн гана тууралыгына эмес, кандайдыр бир өзгөчөлүктөргө ээ болот. Бирок бул эмне болгон өзгөчөлүктөр? Сулуулук деген эмне?

Сулуулук – эң бир кыйындык менен аныкталуучу баалуулук. Жалпысынан, сулуулукту адамдын конкреттүү сезимталдыгынын чегине жете адамдашкандык, жандандырылгандык учурун берүүчү адам менен дүйнөнүн (кандайдыр бир кубулуштун) мамилеси катары түшүнүүгө болот. Мындай мамиле кубулуш утилитардык, аны колдонуу планында эмес, бийик даражада маанилүү болгондо жаралат. Мындай учурда «кызыкдар кызыкпагандык» (И.Кант), сезимдердин кызыкдар эместиги жөнүндө айтышат. Кубулуш руханий-маанилүү да, ошол эле маалда сезимдик-азгырма да болуп чыгат. Ошол эле маалда Кант эстетикалык кабыл алуунун өзүнчөлүктүүлүгүн баса белгилеп, аны «максатсыз максатка ылайыктуулук» деп мүнөздөйт.

Биз, мисалы, бакчадагы жемиштерге же жемиштер сүрөттөлгөн натюрмортко суктанып жатканыбызда, – жемиштердин кебетесине ыракаттануу алардын даамы, аларды жешти каалоо менен (утилитардык ыракаттануу алып) дегеле байланышта болбойт. Антсе да, биз (баарыбыз эмес жана дайыма эмес) кубулуштарга сулуу катары байкоо салуудан ыракаттануу алууга умтулабыз, бизди бул кубулуштардын биз сезимдик баалаган руханий-

маанилүү формасы гана толкунданткансыйт. Бул ушундай жана мындай эмес.

Иштин жөнү бул учурда ушул сезимдик формада адамдын өзүнүн мазмундук рухандуулугунун, анын «сезимдик адамгерчиликтүүлүгүнүн» жүзөгө ашуусунун формалдуу табигыйлыгы баштан кечирилгенинде жатат. Немец философу Гегель көркөм өнөр үчүн «Кооздуктагы сезимдик тышкы кебете, ушундай тикеликтин формасы ошол эле маалда мазмундун аныкталгандыгы болот...» [13.1, 383-б.] деп эсептеген. Гегелдин тили менен сүйлөп, форма жөнүндө (сулуулукка колдонмолуу) бул өзү менен рухту берген табияттын формасы, мүнөздүү, мааниге толгон форма [13.2, 384-б.] деп айтууга болот. Сулуулук менен ыракаттануунун өзү, аны баалуулук катары баштан кечирүү адам өзүн бүтүндүктүү, өз сезимдерин чектүү (чексиз эмес!) руханий бийиктикке көкөлөтүүгө жөндөмдүү туйган учурда (жана ошондуктан) жаралат өндөнөт. Форманын эстетикалык ыңгайдагы өзгөчө маанилүүлүгү (ал жөнүндө көптөгөн изилдөөчүлөр жазышат) так мына ушунда, кубулуштун адамдык мазмунун, нукура адамдык маанисин, анын бүтүндүктүү баалуулугун чегине жеткире табигый берүүчү конкреттүү-сезимдик форма экенинде жатат. Бул ыңгайда дүйнөнү адамзатташтыруу аны тариздөө болот. Сүрөткер үчүн да, ким көркөм өнөрдөн, сулуулуктан ыракаттанып жатса ошол үчүн да, – форма «ал бир гана сага ачылуучу жана сага сеникин айтып берүүчү жандын алып жүрүүчүсү болгондуктан чексиз кымбат» [14.1, 216-б.]. Форма сулуулуктун ээси болуп калган (аны эмоциялык баалоочу аны менен адамдын ортосундагы мамилелер катары) кубулуштун руханий баалуулугунун конкреттүү-сезимдик берилиши болуп калат.

Так ушундай мамиленин пайда болуу мүмкүндүгү адамдын да, ал бирге аракеттенген кубулуштун да өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Кубулуш эстетикалык мамиленин предмети, сулуулуктун ээси болуп калсын үчүн ал кандайдыр бир өзгөчө касиеттерге, сапаттарга ээ болууга тийиш. Түрдүү доорлордо, түрдүү коомдордо – бул түрдүү касиеттер болот. Бул кубулуш менен бирге аракеттенген адам, – бул касиеттерди сезимдик баалоого, алардын сулуулугун баштан кечирүүгө, андан ыракат алууга жарамдуу болуш үчүн эстетикалык өнүккөн болууга тийиш.

Айталы, жаңы ачылган роза гана адамдын адамгерчиликтүүлүгүнүн сезимдик берилишин – эстетикалык мамилени, сулуулукка ыракаттанууну жарата албайт. Жыландын көркү да ошону эле туудура алат, жылан башка бир учурларда жийиркеничтүү көрүнсө, жийиркенүү жаратса да. Эң бир кереметтүү роза да эгер адам «сокур» (денелик же руханий) болбосо, жана ал гүл менен сезимдик бирге аракеттенүүгө көңүлдөнсө гана эстетикалык кубаныч тартуулай алат.

Сулуулукту баалуулук катары ушундай «түшүндүрүү» толук болуп саналбайт. Сулуулукту

дегеле толук түшүндүрүүгө жана аныктоого болбойт. Анткени анда дайыма сырдуулук, түшүнүктөрдүн адаттагы логикасы менен түшүндүрүүгө болбогон нерсе болгон, болот жана боло берет. Ал рационалдуу түшүнүүнү гана эмес, сезип-туюуну да талап кылат. Аны илимдин эмес, көркөм өнөрдүн тили менен гана жакшыраак берүүгө болот.

Адамдын эстетикалык табити белгилүү өлчөмдө атайылап өнүктүрүлө, тарбиялана, байытыла алат. Бирок анын негизинде баары бир иррационалдуу бирдеме, жалпы эле маданияттагыдай, «Жараткандан» берилген бирдеме кала берет. Мындан, ырас, сулуулук, табит жөнүндө, башка эстетикалык баалуулуктар жөнүндө ой жорууга болбойт деген жыйынтык чыкпайт, бул тууралуу бардык ой жоруулар талашсыз болушпаса да.

Эгер негиз кылып Г.П.Выжлецовдун вариантындагы баалуулуктар түзүмүн алсак [5.2, 3-глава], анда сулуулук (баалуулук катары) же маанилүүлүк, же ченем, же идеал катары чыга алат. Г.П.Выжлецовдун өзү эстетикалык баалуулук өзүндө «маанилүү менен каалангандын, колдо бар менен идеалдын» биримдигин жүзөгө ашырат [5.3, 133-б.] деп эсептейт. Балким, дал ушундай чыгар. Бирок конкреттүү учурларда, конкреттүү индивиддерде же социалдык топтордо эмнедир бир нерсе үстөмдүк кылышы мүмкүн.

Сулуулук антсе да маанилүүлүк (пайдалуулук, акыл-эстүүлүк) катары артыкчылыктуу кабыл алына, баштан кечириле жана түшүнүлө алат. Сулуулукту бүтүндүктүү баалуулук эмес, биринчи кезекте маанилүүлүк аркылуу дал ушундайча түшүнүү аракеттери, – абдан мүнөздүү. Алар кооздукка жана дегеле эстетикалык баалуулуктарга карата утилитардык-эстүү мамилени беришет. Жаңы мезгилдеги англис философу Т.Гоббс сулуулук – бул кандайдыр бир предметтин бизге андан жакшылыкты күтүүгө негиз берүүчү касиеттеринин жыйындысы деп эсептеген. Башка изилдөөчүлөр эң ар түрдүү коомдордо эстетикалык маанилүү бул качандыр бир кезде пайдалуу болгон нерсе (дайыма эле мындай болбосо да) болуп чыгат деп бир канча жолу белгилешкен. Мындай учурда сулуу деп эмне пайдалуу, максатка ылайыктуу, функционалдуу, ыңгайлуу болсо ошол эсептелет. Сулуулукту максатка ылайыктуулук катары түшүнүү көбүнчө конструкторлорго, архитекторлорго, дизайнерлерге тийиштүү. Кээ бир учак конструкторлору сулуу учак – бул жакшы учканы деген ынанымын айтышкан. Учак куруу үчүн же өнөр жайлык дизайн үчүн, балким, ушундай чыгар. Бирок жалпысынан сулуулук максатка ылайыктуулукка такалбайт, тең өлчөмдүүлүк, симметриялуулук, пропорциялуулук так ушул болмуштун жана анын үзүмдөрүнүн тартиптешкендиги, гармониялуулугу өзгөчө баалуу (сезимдик деңгээлде да) болгон белгилүү бир тарыхый мезгилдерде сулуулукту таанууга тийиштүү болуша да.

Бирок эң эле түрдүү маданияттарда сулуулукту маанилүүлүк катары түшүнүүгө сыйбаган түшүнүк-

төр жашап келет. Бул элестетүүлөр адатта кайсы бир ченемдерде, мыйзамдарда, түптөлгөн стилдерде, туруктуу топтук табиттерде берилет. Африкалык уруулардын биринде адамдар үчүн алдыңкы тиштеринин сейрек болуусу абдан сулуу деп эсептелген. Башкасында – кыздардын алдыңкы эки тишин сууруп салышкан. Кыздар гана маңдайкы эки тиши жок сулуу деп эсептелген. Ал эми үчүнчү бир урууда (Мозамбикте) маңдайкы тишинен айрылган жол башчы ушундай түрү суук деп эсептелип, жол башчы болуудан калган. Эгер ушунун баарында максатка ылайыктуулук бар болсо, ал эмнеде экени жана качан келип чыкканы белгисиз. Азыр деле биз сулуу деп максатка ылайыктууну, эстүүнү, пайдалууну эмес, көбүнчө белгилүү бир чөйрөдө жашоого байланыштуу адат болуп калганды эсептейбиз. Ченемдин деңгээлинде баарынан мурда коомдо үстөмдүк кылган табиттерге, мыйзамдарга жана коомдук идеалдарга ылайык сулуу деп эсептелген нерсе сулуу.

Өзүнүн өздүк баалуулугунда жана өз алдынчалыгында сулуулук индивидуалдашкан идеал катары гана көрүнөт. Анан да кубулуштун пайдалуулугунан да, ченемдер менен мыйзамдардан да көз карандысыз индивидуалдуу баштан кечирүүдө сулуулук катары көрүнгөн нерсе гана сулуу. Жашап турган ченем, стиль ичкертен кабыл алынышы, индивидуалдуу табитке каршы келбеши башка маселе.

Сулуулук ишке ашырылуучу идеал катары – утилитардуу эмес, ал өзү баалуу, жана ага умтулуу сезимдик, инсандык. Бирок инсандык, индивидуалдуу эч кимде жок нерсени туюнтпайт. Сулуулукту инсандык баштан кечирүү анын жалпыга маанилүүлүгүнүн, анын адамзаттык баалуулугунун өзгөчө берилиши болуп саналат. Ушундай маанилүүлүк, ченем менен идеал бирге бийик баалуулук катары сулуулукту түзүшөт, эгер ченем индивидуалдуу жана ичкертен кабыл алынган болсо, ал эми маанилүүлүк парасаттуу акыл-эстүүлүк, примитивдүү пайдалуулук эмес, жалпы адамзаттык, чындап эле бийик максатка ылайыктуулук катары туюлса.

Ошентип, сулуулук маданияттын баалуулугу катары анда адамдын дүйнө менен бирге аракеттенүүсүндөгү адамгерчиликтүүлүгү сезимдик берилген мамиле болуп саналат. Ф.Шиллер «сулуулукту адамзат маңызынын зарыл шарты катары түшүнүү керек» [15.1, 283-б.] деп эсептеген. Эстетикалык маданият, биринчиден, сулуулук менен сергтикти ажыратуу (эстетикалык табит) жөндөмдүүлүгүнөн, сулуулукту баалуулук катары баштан кечирүү жөндөмдүүлүгүнөн турат. Анан да бул – адамдын сезимдик табиятынын иштетилгенди-

гинин, таризделгендигинин, жакшыртылгандыгынын, жандандырылгандыгынын берилиши.

Экинчиден, эстетикалык маданият адамдын дүйнөнү анда сулуулукту жаратуу жана сергтикти жеңүү аркылуу иштетип, тариздеп, жакшыртып, жандандырып кайра түзүү жөндөмдүүлүгү менен билгичтигин болжойт. Мына ушул, акыркысы, адамдын дүйнөнү көркөмдүк өздөштүрүүсүндө, көркөмдүк ишмердүүлүктө, көркөм өнөрдө топтоштурулган жана жайылтылган. Чечмелеп айтканда, сулуулук көркөм өнөрдүн бардык формаларынын негизги, чордондук белгиси катары чыгып келген. Бүгүн деле сулуулук камтылбаган көркөм өнөр туундулары тузу кем тамактай кабыл алынат. Ансыз бир да чыгарманы элестете албайбыз.

Корутунду. Ошентип, көркөм баалуулуктун инварианттуу белгилери болушкан Акыйкаттыкты да, Жакшылыкты да, Сулуулукту да аныктоо абдан татаал маселе. Бул проблеманын тегерегинде нечендеген ойчулдар өз пикирлерин билдиришкен. Биз үчүн маанилүү болгон жагдай – мына ушул үчбирдик – Акыйкаттык, Жакшылык, Сулуулук – чыныгы көркөм баалуулуктун негизги чен-өлчөмү болуп бере алганы. Адабияттаанууда биз кайсы гана чыгарманы талдабайлы, карабайлы, ушул үчөөнү боюнда тутунган адабий туундуну гана көркөм дөөлөт катары карай алабыз. Ошол себептен ушул үч категорияга кеңири токтолуп отурабыз.

Адабияттар:

1. Литературный энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1987
2. Хализев В.Е. Теория лит-ры.– М.: Выс. школа, 1999
3. Кравченко А.И. Культурология. –М: Академический Проект, 2002
4. Современный философский словарь. – М., - Бишкек, - Екатеринбург: Одиссей, 1996
5. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры. – Санкт-Петербург: Изд. СПбГУ, 1996
6. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – Москва: Прогресс. Культура, 1992
7. Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия//В.С.Соловьев. Соч. в 2 т. Т.1.– М.: Мысль, 1988
8. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. – М.: Прогресс, 1987
9. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. – Москва: Лабиринт, 1996
10. Соловьев В.С. Смысл любви // В.С.Соловьев. Соч. в 2 т. Т.2. – Москва: Мысль, 1988
11. Аристотель. Никомахова этика. 1.4, 1096b: 25-30 // Аристотель. Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1983, Т.4
12. Мур Док. Э. Природа моральной философии. – Москва: Издательство «Республика», 1999
13. Гегель Г.Ф. Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. – Москва: Мысль, 1977
14. Суздальев П.К. Врубель. Личность. Мироззрение. Метод. – Москва: 1984
15. Шиллер Ф. Собр. соч. В 6-ти т.– М.: Гослитиздат, 1957. 283-бет

Рецензент: д.ф.н., профессор Садыков А.